

BIRGALIKDA SUG'URTA QILISH OPERASİYALARI BO'YICHA DAROMADLAR HISOBINI TAKOMILLASHTIRISH

Abdusaidov Sanjar Jaloliddin o'g'li

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti Samarqand filiali

ORCID:0009-0004-0808-2802

Annotatsiya. Maqolada birgalikda sug'urta qilish operasiyalarining bugungi muammolari, ular bo'yicha statistik ko'rsatkichlar hamda ular daromadlari hisobini takomillashtirish bo'yicha mulohazalar bayon qilingan.

Kalit so'zlar: sug'urta, sug'urta xizmatlari, birgalikda sug'urta, to'g'ridan-to'g'ri sug'urta, sug'urta daromadlari, xalqaro standartlar, sug'urta bozori.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ УЧЕТА ДОХОДОВ ОТ СОВМЕСТНЫХ СТРАХОВЫХ ОПЕРАЦИЙ

Абдусаидова Санжар Джалолiddин угли

Самаркандского филиала Ташкентского государственного

экономического университета

Аннотация. В статье описаны современные проблемы совместных страховых операций, статистические данные по ним, а также комментарии по совершенствованию расчета их доходов.

Ключевые слова: страхование, страховые услуги, совместное страхование, прямое страхование, страховой доход, международные стандарты, страховой рынок.

IMPROVEMENT OF REVENUE ACCOUNTING FROM JOINT INSURANCE OPERATIONS

Abdusaidov Sanjar Jaloliddin ugli

Tashkent State University of Economics Samarkand branch

Abstract. The article describes today's problems of joint insurance operations, statistical data on them, and comments on improving the calculation of their income.

Key words: insurance, insurance services, joint insurance, direct insurance, insurance income, international standards, insurance market.

Kirish.

Bozor iqtisodiyotiga o'tishimiz o'z-o'zidan korxonalar faoliyati, tovar va xizmatlarning bevosita sug'urta qilish ular faoliyatida kelajakda kutilishi mumkin bo'lgan xavf-xatarlarni bir muncha yumshatishga xizmat qiladi.

Sug'urta kompaniyalari sug'urta xavfiga qarab sug'urta obyektini riskni to'liq olish ya'ni to'g'ridan-to'g'ri yoki riskni taqsimlab olish birgalikda sug'urta qilish orqali xizmatlar ko'rsatadi.

Adabiyotlar sharhi.

Biz tadqiqotlarimiz natijasida birgalikda sug'urta qilish jarayonlari bo'yicha olimlarning turli yondashuvlar bo'yicha turli xil fikrlar bildirganini ko'rishimiz mumkin va biz alohida tasniflar bo'yicha ularni guruhlab chiqdik.

1-jadval

Birgalikda sug'urta qilish jarayonlari bo'yicha olimlarning turli yondashuvlari

Xavflarni diversifikatsiya qilish va taqsimlash samaradorligi bo'yicha:	
Jean Lemaire (1990)	o'z tadqiqotlarida sug'urta kompaniyalarining katta xavflarni qoplashda birgalikda sug'urta qilish mexanizmini qo'llash orqali o'z barqarorligini saqlab qolishlarini va xavflarni kengroq diversifikatsiyalash imkoniyatiga ega bo'lishlarini ta'kidlagan. Xavfni bir nechta ishtirokchi o'rtasida bo'lishish katta yo'qotishlardan himoyalaniшни kuchaytiradi.
Rees va Kraut (1999)	birgalikda sug'urta qilish orqali sug'urta kompaniyalari o'z risklarini kamaytirish va katta xavflarni birgalikda boshqarish imkoniyatiga ega bo'lishlarini ta'kidlashgan.
Yirik loyihalarda birgalikda sug'urta qilishning ahamiyati	
David Cummins va Phillip Neill (1988)	birgalikda sug'urta qilish yirik sanoat loyihalari, aviatsiya, dengiz transporti va boshqa ko'p miqdordagi aktivlarni sug'urtalashda iqtisodiy jihatdan samarali bo'lishini o'z tadqiqotlarida ta'kidlab o'tgan. Ular bu usul orqali sug'urta kompaniyalari yirik xavflarni bitta kompaniya zimmasiga tushirmaslikka va resurslarni samarali taqsimlashga erishishini ta'kidlashgan.
Garven va Loubergé (2002)	katta miqdordagi moliyaviy xavflarni birgalikda sug'urta qilish orqali kompaniyalar o'rtasida xavflarni bir xil taqsimlash va samarali boshqarish mumkinligini o'rgangan.
Sug'urta kompaniyalari o'rtasidagi hamkorlik va iqtisodiy samaradorlik	
Bernard Rousseuw va Jean-Charles Rochet (2016)	sug'urta kompaniyalari birgalikda sug'urta qilish orqali o'zaro manfaatli hamkorlik o'rnatish va katta xavflarni qoplashga har bir ishtirokchining o'z hissasini qo'shish orqali iqtisodiy samaradorlikni ta'minlash imkoniga ega ekanligini ko'rsatib o'tganlar.
Xavfni taqsimlash va kapitallik talablarini kamaytirish	
Cummins va Phillips (1988)	tadqiqotlarida sug'urta kompaniyalari yirik xavflarni o'zlari uchun zararli bo'lmaydigan darajada qoplashlari uchun birgalikda sug'urta qilishdan foydalanishi kerakligini ta'kidlab o'tgan. Ularning fikricha, bu kompaniyalarga kapitalni tejash va resurslarni samarali taqsimlashga yordam beradi.
Seal (1975)	o'z tadqiqotlarida sug'urta kompaniyalari katta moliyaviy xavflarni o'zaro taqsimlash orqali kapitallik talablarini optimallashtirish va daromadlarni oshirish imkoniga ega bo'lishlarini o'rgangan.
Birgalikda sug'urta va qayta sug'urta o'rtasidagi farq	
Powers va Storrs (1998)	o'z izlanishlarida birgalikda sug'urta qilish sug'urta kompaniyalari uchun qoplama darajalarini aniq belgilash va xavflarni bir xil taqsimlash imkonini berishini, qayta sug'urtada esa kompaniyalar faqat o'z zimmasidagi xavfni kamaytirishga yo'naltirilganligini ta'kidlab o'tganlar.

Birgalikda sug'urta qilish operatsiyalari bo'yicha olimlar xavflarni taqsimlash, sug'urta kompaniyalari o'rtasidagi hamkorlikni rivojlantirish va katta loyihalar uchun qamrovni kengaytirishda ushbu sug'urta shaklini muhim omil sifatida baholashgan. Bu usul kompaniyalarga katta xavflarni bo'lishish orqali barqarorlikni saqlash, kapital talablarini kamaytirish va yirik sug'urta operatsiyalarini amalga oshirishda qulaylik yaratadi.

Tadqiqot metodologiyasi.

Maqolada metodologik asoslarini respublikamiz qonunlari, Prezidentimiz farmonlari, qarorlari, asarlari va ma'ruzalari, Vazirlar Mahkamasining qarorlari, buxgalteriya hisobi oid milliy va xalqaro standartlar, Nizomlar, yo'riqnomalar, xorijda va respublikamizda chop

qilingan ilmiy ishlar, darsliklar va qo'llanmalar, ilmiy maqolalar, internet tarmog'i materiallari hamda izlanishlar olib borilgan korxonalarining amaliy materiallari tashkil etadi.

Tahlil va natijalar muhokamasi.

Birgalikda sug'urta qilish operatsiyalari (kooperatsion sug'urta yoki qo'shma sug'urta) – bu sug'urta kompaniyalari o'rtasida xavflarni taqsimlash maqsadida amalga oshiriladigan sug'urta shakli. Bunda bir nechta sug'urta kompaniyalari birgalikda bitta yirik xavfni sug'urtalaydi. Bu, odatda, katta miqdordagi xavf yoki katta qoplamalarni talab qiladigan obyektlar yoki loyihalar uchun qo'llaniladi.

Birgalikda sug'urta qilish qanday amalga oshiriladi?

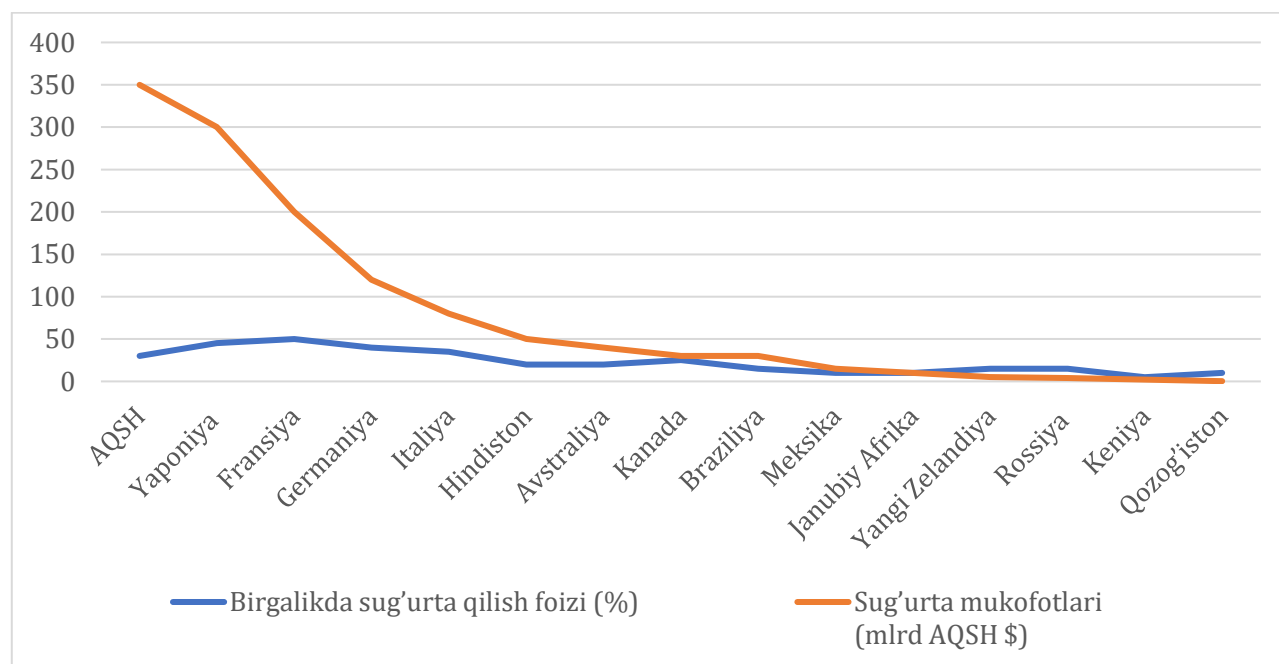
1. **Xavfni baholash va taqsimlash:** Birinchi navbatda, sug'urta kompaniyalari sug'urtalanishi kerak bo'lgan xavfni baholaydi. Agar xavf hajmi yoki qiymati bitta sug'urta kompaniyasi tomonidan qoplanishi mumkin bo'lmagan darajada yuqori bo'lsa, bu xavfni bir nechta kompaniya o'rtasida taqsimlash kerak bo'ladi.

2. **Sug'urta shartlarini belgilash:** Har bir sug'urta kompaniyasi qanday ulushda xavfni o'z zimmasiga olishini va o'z qoplamasi uchun qancha mukofot olishini belgilaydi. Masalan, bitta sug'urta kompaniyasi xavfning 40% qismini qamrab olishi, boshqa kompaniyalar esa qolgan 60% ni taqsimlashi mumkin.

3. **Birgalikda sug'urta shartnomasi tuzish:** Sug'urta kompaniyalari o'rtasida birgalikda sug'urta qilish bo'yicha shartnoma tuziladi. Ushbu shartnoma xavflar qanday taqsimlanishi, qoplama miqdori va har bir sug'urta kompaniyasining javobgarlik ulushi kabi barcha tafsilotlarni o'z ichiga oladi.

4. **Sug'urta mukofotlarini yig'ish:** Mijoz sug'urta mukofotini birlamchi sug'urta kompaniyasiga to'laydi, keyin bu kompaniya o'ziga tegishli ulushni olib, qolgan qismini boshqa ishtirokchi sug'urta kompaniyalariga tarqatadi. Bu mukofotlarning taqsimlanishi shartnoma asosida belgilanadi.

5. **Sug'urta hodisasi yuz berganda qoplamaning ta'minlash:** Sug'urta hodisasi sodir bo'lsa, har bir sug'urta kompaniyasi o'z ulushi miqdorida mijozga qoplama to'laydi. Masalan, agar zarar miqdori \$1 million bo'lsa va kompaniya 40% ulushda ishtirok etsa, u \$400,000 miqdorida qoplama to'laydi.

1-rasm. Dunyo mamlakatlari kesimida birgalikda sug'urta qilish foizi va sug'urta mukofotlari

Kooperativ sug'urta kompaniyalari jahon bozorida umumiy sug'urta mukofotlarining taxminan 30-40% ini tashkil qiladi. Ushbu ulush turli mamlakatlarda sezilarli darajada farq qilishi mumkin.

AQSHda kooperativ sug'urta kompaniyalari soni 2023 yilda taxminan 1,100 dan oshiq bo'lgan. Bu kompaniyalar asosan mahalliy va mintaqaviy miqyosda faoliyat yuritadi. 2022 yilda kooperativ sug'urta kompaniyalari tomonidan yig'ilgan sug'urta mukofotlarining umumiy hajmi taxminan \$350 milliardni tashkil etdi. Bu miqdor sug'urta bozorining turli segmentlarini o'z ichiga oladi, jumladan hayot sug'urtasi, avtomobil sug'urtasi, mulk sug'urtasi va boshqalar.

Kooperativ sug'urta kompaniyalari orqali sug'urta qilingan shaxslar va uy xo'jaliklarining soni 2022 yilda taxminan 70 millionni tashkil etdi. 2022 yilda kooperativ sug'urta kompaniyalari tomonidan amalga oshirilgan sug'urta to'lovlarning umumiy hajmi taxminan \$275 milliardni tashkil etdi. Kooperativ sug'urta kompaniyalari AQSh sug'urta bozorining taxminan 30% ini egallaydi. Bu ulush yil sayin o'zgarib turadi, lekin kooperativ sug'urta kompaniyalari hali ham sug'urta sohasida muhim rol o'ynaydi. Kooperativ sug'urta kompaniyalari 2022 yilda taxminan \$20 milliard daromadga ega bo'lishgan. Kooperativ sug'urta kompaniyalarining umumiy aktivlari 2022 yilda taxminan \$500 milliardni tashkil etgan.

2-jadval

Birgalikda sug'urta qilish zarurlari

Katta xavflarni taqsimlash	Birgalikda sug'urta qilish orqali bir nechta sug'urta kompaniyalari katta xavflarni birga qoplaydi. Bu bir kompaniya uchun xavflarni kamaytiradi va moliyaviy barqarorlikni saqlashga yordam beradi.
Katta loyihalar va obyektlarni sug'urtalash imkoniyati	Juda katta miqdordagi yoki ko'p riskli loyihalar va aktivlarni sug'urtalash uchun ushbu operatsiya juda qulaydir. Yirik sanoat loyihalari, energetika korxonalari yoki katta miqdordagi xalqaro transport sug'urtalari shular jumlasidandir.
Barqarorlik va xavfni diversifikatsiya qilish	Sug'urta kompaniyalari xavflarni diversifikatsiyalash orqali yirik zararlarni kamaytiradi. Birgalikda ishlash ularga katta yo'qotishlar xavfini kamaytirishga va moliyaviy barqarorlikni ta'minlashga yordam beradi.

Birgalikda sug'urta quyidagi sohalarda qo'llaniladi:

- **Katta sanoat va energetika loyihalari:** Neft va gaz sanoati, elektr stansiyalari yoki katta qurilish loyihalari uchun katta miqdordagi sug'urta qoplamasi talab qilinadi.

- **Transport va dengiz sug'urtasi:** Katta kemalar, aviatsiya va xalqaro yuk tashuvlari uchun katta miqdordagi sug'urta kerak bo'ladi.

- **Katta mol-mulk sug'urtasi:** Qimmatbaho ko'chmas mulk (katta mehmonxonalar, savdo markazlari) yoki yirik infratuzilma loyihalari uchun ham birgalikda sug'urta keng qo'llaniladi.

Birgalikda sug'urta va qayta sug'urta o'rtasidagi farqlar mavjud. Birgalikda sug'urta qilishda bir nechta sug'urta kompaniyalari bitta xavfni bo'lishib qamrab oladi, ya'ni ular birgalikda javobgar bo'lishadi. Qayta sug'urta (reinsurance) esa sug'urta kompaniyasining o'zi qamrab ololmaydigan xavflarni boshqa qayta sug'urta kompaniyasiga o'tkazishidir. Birgalikda sug'urta xavfni birlamchi sug'urta kompaniyalari o'rtasida taqsimlashni nazarda tutsa, qayta sug'urta sug'urta kompaniyasining o'z xavfini boshqa sug'urta tashkiloti bilan bo'lishish jarayonidir.

Birgalikda sug'urta qilish katta loyihalar va xavfli aktivlarni sug'urtalash uchun keng qo'llaniladigan strategiya bo'lib, katta xavflarni taqsimlash imkonini beradi va sug'urta kompaniyalarining moliyaviy barqarorligini saqlaydi.

Birgalikda sug'urta qilish operatsiyalari (kooperativ sug'urta yoki qo'shma sug'urta) sug'urta sohasida katta xavflarni taqsimlash va katta loyihalarni qamrab olish uchun keng qo'llaniladi. Ushbu sug'urta shakli bo'yicha olimlar va tadqiqotchilar turli tadqiqotlar olib

borgan, bu operatsiyalarni turli jihatlari, masalan, xavflarni taqsimlash, iqtisodiy samaradorlik va yirik sug'urta loyihalarida qo'llash bo'yicha baholashgan.

Birgalikda sug'urta qilish obyekti bir dona shartnoma orqali rasmiylashtirilishi mumkin. Shartnomada sug'urta mukofotlari va ularni sug'urtalovchilar o'rtasidagi taqsimoti, sug'urta hodisasi ro'y berganda har bir sug'urtalovchi tomonidan to'lanadigan sug'urta to'voni aks ettiriladi. Agarda bu shartnomada xar bir sug'urtachining aniq huquq va majburiyatlari aks ettirilmagan bo'lsa har bir sug'urtalovchi sug'urtalanuvchi oldida solidar javobgar bo'ladi.

3-jadval

Birgalikda sug'urta shartnomalari bo'yicha sug'urta mukofotlari bo'yicha taklif qilinayotgan buxgalteriya o'tkazmalari

№	Opertasiya mazmuni	Eski tizim bo'yicha	Yangi tizim bo'yicha
1	Sug'urta qildiruvchilarning sug'urta mukofotlari bo'yicha qarzdorligining vujudga kelishi.	Dt 4030 Kt 6280	Dt 4030 Kt 6282
2	Sug'urta vositachisiga sug'urta mukofoti tushganligi to'g'risida sug'urta vositachisidan xabarning olinishi	Dt 4040 Kt 6280	Dt 4040 Kt 6282
3	Tiklovchi mukofot yoki to'lanmagan sug'urta mukofotining sug'urta tovonidan ushlab qolish	Dt 6030 Kt 6280	Dt 6030 Kt 6282
4	Avvaldan to'langan mukofotlar bo'yicha sug'urta polisining berilishi	Dt 6330 Kt 6280	Dt 6330 Kt 6282
5	Tegishli tovarlar partiyasi bo'yicha sug'urta polisining berilishi (bosh polis bo'yicha sug'urtalash)	Dt 6330 Kt 6280	Dt 6330 Kt 6282
6	To'g'ridan-to'g'ri sug'urtalash bo'yicha sug'urta mukofotlarining sug'urta xizmatlarini ko'rsatishdan daromadlarga o'tkazilishi	Dt 6280 Kt 9030	Dt 6282 Kt 9030

Biz mamlakatimizdagi sug'urta kompaniyalarini malumotlarini o'rganganimizda birgalikda sug'urta qilish operatsiyalarini va to'g'ridan-to'g'ri sug'urt opertasiyalari bo'yicha 6280 «To'g'ridan-to'g'ri sug'urta shartnomalari bo'yicha sug'urta mukofotlari» hisob raqami qo'llanilayotganini ko'rdik.

Bizningcha har ikkala sug'urta turini bir hisob raqamda yuritish ular bo'yicha alohida ma'lumotlarni shakillanmasligiga sabab bo'ladi va bu bevosita ma'lumotlarni tahlil qilishda qiyinchiliklar tug'diradi. Shu boisdan ham biz 6281 «To'g'ridan-to'g'ri sug'urta shartnomalari bo'yicha sug'urta mukofotlari» va 6282 «Birgalikda sug'urta shartnomalari bo'yicha sug'urta mukofotlari» hisob raqamlarini ochishni taklif qildik.

Xulosa va takliflar

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak alohida 6282 «Birgalikda sug'urta shartnomalari bo'yicha sug'urta mukofotlari» hisob raqamini ochish dunyo statistik malumotlari bazasida O'zbekiston Respublikasidagi birgalikda sug'urta qilish ko'rsatkichlarining vujudga kelishi, sug'urta kompaniyalarida sug'urta turlari bo'yicha aniq ma'lumotlarni vujudga kelishida, qaror qabul qiluvchi menejerlarda aniq ma'lumotlarni paydo bo'lishiga bevosita xizmat qiladi.

Adabiyotlar/ Jumepamyra/ Reference:

Cummins, J. David. (1988) "Risk-based premiums for insurance guaranty funds." *The Journal of Finance* 43.4: 823-839.

Garven, James R. (2002) "On the implications of the internet for insurance markets and institutions." *Risk Management and Insurance Review* 5.2: 105-116.

Henriet, Dominique, Nataliya Klimenko, and Jean-Charles Rochet. (2016) "The dynamics of insurance prices." *The Geneva Risk and Insurance Review* 41: 2-18.

Lemaire, Jean. (1990) "Fuzzy insurance." ASTIN Bulletin: The Journal of the IAA 20.1: 33-55.

Powers, Michael R., Martin Shubik, and Shun Tian Yao. (1998) "Insurance market games: Scale effects and public policy." Journal of Economics 67: 109-134.

Rees, Ray, and Ekkehard Kessner. (1999) "Regulation and efficiency in European insurance markets." Economic Policy 14.29: 364-397.

Seal, Hilary L. (1975) "The Story Of 100 Actuarially Guaranteed No-Ruin Casualty Insurance Companies." ASTIN Bulletin: The Journal of the IAA 8.3: 364-377.

Эргашева Муқаддас Шуҳрат қизи, Суғурта ташкилотларида молиявий хисоботларни тузиш муаммолари ва ечимлари. "Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar" (Economics and Innovative Technologies) ilmiy elektron jurnali. 2/2022, mart-aprel (№ 00058).